

16

Ariadna Solé (ed.)

Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Socials

Els fantasmes de l'exclusió

Ordre, representacions i ciències
socials a la ciutat contemporània

Estudis
d'Antropologia
Social i Cultural

Universitat
de Barcelona

Ariadna Solé Arraràs (ed.)
Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Socials

Els fantasmes de l'exclusió

Ordre, representacions i ciències socials
a la ciutat contemporània

Estudis d'Antropologia Social i Cultural, 16

Departament d'Antropologia Cultural
i d'Història d'Amèrica i Àfrica

2011

SUMARI

Introducció

Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Socials 7

De la autoexclusión a la autonomía. El movimiento silencioso

Presentación
Adela García 13

Salir del industrialismo. Una visión territorial
Silvia Grünig Iribarren 25

El regreso de los campesinos: ¿una oportunidad para nuestras sociedades?
Silvia Pérez-Vitoria 37

La vuelta al campo: construcción de comunidades desde la agroecología
Francisca Ruiz Escudero 41

Bibliografía 49

L'exclusió voluntària. Representacions del camp religiós europeu

Presentació
Alberto López Bargados
Jordi Moreras 55

Entre l'exclusió i l'exclusivitat. Identitats carismàtiques i conversions pentecostals entre els gitanos catalans de Barcelona <i>Martí Marfà Castán</i>	65
The Social and Spatial Origins of Mosque Contention in Spain <i>Avi Astor</i>	71
La mort invisible. La preferència per la repatriació dels difunts musulmans a Catalunya <i>Ariadna Solé Arraràs</i>	81
L'oració de l'aïdu l-adha. De la invisibilitat a l'ostensibilitat <i>Marta Alonso Cabré</i>	89
Bibliografia	97

L'exclusió com a pretext: ordre i gentrificació a la ciutat contemporània

Presentació <i>Gerard Horta</i> <i>Manuel Delgado</i>	107
De la utopia a les runes: una etnografia del buit <i>Anna Juan Cantavella</i>	115
Imaginaris practicados. Remodelación urbanística y reconstrucción simbólica del espacio urbano en el Raval de Barcelona <i>Caterina Borelli</i>	131
L'ordre socioespacial en una plaça del centre de Lisboa: circulació de vianants i estructures de l'exclusió <i>Daniel Malet Calvo</i>	139
Bibliografia	151

L'exclusió tipificada. Interseccionalitat en la discriminació per gènere i racisme

Presentació <i>Olga Jubany</i>	155
La discriminación de una mujer gitana ante el Tribunal Europeo de Derechos Humanos. El caso de M. ^a Luisa Muñoz <i>Fernando Rey Martínez</i> <i>Sara Giménez Giménez</i>	165
Doing Time Together: The 'Secondary Prisonization' of Women with Incarcerated Partners <i>Megan Comfort</i>	169
La múltiple discriminació a Espanya. Una realitat social estesa, tot i que sovint ignorada <i>Berta Güell</i>	175
Bibliografia	183

La exclusión de la dignidad, la disidencia y el disentimiento. La contribución del sistema educativo a la producción social de inmoralidad

Presentación <i>Fernando González Placer</i>	187
El acoso a lo público. Menosprecio y atontamiento: la educación «superior» <i>Fernando González Placer</i>	191
Menores migrantes. La dignidad a la deriva <i>Eduardo Griñán</i>	201
Dispositivos de «reeducación» y «reinserción» social: un acercamiento al higienismo de nuevo cuño <i>Marta Venceslao</i>	215
Bibliografía	221

**L'EXCLUSIÓ COM A PRETEXT.
ORDRE I GENTRIFICACIÓ
A LA CIUTAT CONTEMPORÀNIA**

PRESENTACIÓ

Gerard Horta i Manuel Delgado
Universitat de Barcelona

La relació entre cultura urbana —el conjunt de maneres de viure en espais urbanitzats— i cultura urbanística —associada a l'estructuració de les territorialitats urbanes— ha estat crònicament polèmica. Els arquitectes i urbanistes treballen a partir de la pretensió que determina el sentit de la ciutat a través de dispositius que volen dotar de coherència conjunts espacials altament complexos. La tasca del projectista és treballar a partir d'un espai essencialment representat, o més aviat concebut, que s'oposa a les altres formes d'espacialitat que caracteritzen la pràctica de la urbanitat com a forma de vida: espai percebut, practicat, viscut, usat, etc. La seva pretensió: mutar el fosc per l'una mica més clar. La seva obsessió: la llegibilitat. La seva lògica: la d'una ideologia que es vol encarnar, que aspira a convertir-se en operacionalment eficient i assolir el miracle d'una intel·ligibilitat absoluta. La tasca de l'urbanista rau a organitzar la quimera política d'una ciutat orgànica i tranquil·la, estabilitzada o, en qualsevol cas, sotmesa a canvis amables i pertinents, protegida de l'obcecació dels seus habitants per fer-ne, d'ella, un escenari per al conflicte, a recer dels desassossecos que suscita el real. La seva aposta és a favor de la polis, la qual serveix, i en contra de la urbs, la qual tem. Per a això es val d'un repertori formal fet de rectes, corbes, centres, radis, diagonals, quadrícules, etc., però en el qual solen faltar l'imprevisible i l'atzarós.

En la seva vocació demiúrgica, un bon nombre d'arquitectes i dissenyadors urbans es pensen a si mateixos com a executors

d'una missió semidivina d'imposar ordres preestablerts a la naturalesa, en funció d'una idea de progrés que considera el creixement per definició il·limitat i entén l'usdefruit de l'espai com a inesgotable. Espanta abans de res que alguna cosa escapi a una voluntat insaciable de control, conseqüència, de retruc, de la conceptualització de la ciutat com un territori taxonomitzable a partir de categories diàfanes i rígides alhora —zones, vies, quadrícules— i a través d'esquemes lineals i clars. Espanta abans de res el múltiple, la tendència del diferent a multiplicar-se sense fre, la proliferació de potències socials percebudes com a fosques. I, per descomptat, es nega en rodó que la uniformitat de les produccions arquitectòniques no ocultí una brutal separació funcional les claus de la qual solen tenir a veure amb tot tipus d'asimetries que afecten certes classes, gèneres, edats o ètnies, una realitat que fa de les ciutats d'avui i d'arreu colossals màquines d'explosió d'aquells que han estat declarats inamistosos, ingovernables i, sobretot, insolvents.

Als espais urbans arquitecturitzats —edificis o places— sembla com si no s'hi preveïés la sociabilitat, com si la simplicitat de l'esquema fet sobre el paper o en maqueta no estigués calculada en cap cas per suportar el pes de les vides en relació que desplegaran aquí les seves iniciatives. En l'espai dissenyat no hi ha presències, la qual cosa implica que, per no haver-hi, un tampoc no hi ha absències. En canvi, l'espai urbà real —no el concebut— coneix l'heterogeneïtat innumerable de les accions i els actors. És el prosceni sobre el qual es negocia, es discuteix, es proclama, s'oculta, s'innova, se sorprèn o es fracassa. L'escenari sobre el qual hom es perd i retroba el camí, on espera, pensa, troba el seu refugi o la seva perdició, lluita, mor i reneix infinites vegades. Als espais urbans es manté una interacció sovint superficial, però que en qualsevol moment pot conèixer desenvolupaments inèdits. Espais també on els individus i els grups defineixen i estructuren les seves relacions amb el poder, per sotmetre-s'hi, però també per insubordinar-s'hi o per ignorar-lo mitjançant tot tipus de configuracions autoorganitzades.

La utopia impossible que el projectador busca establir en la maqueta o en el plànol és la d'un apaivagament de la multidi-

mensionalitat i la inestabilitat social de l'urbà. L'arquitecte pot viure així la il·lusió d'un espai que està esperant ser planificat, embellit, funcionalitzat, etc., que espera ser interrogat, jutjat i sentenciat. S'obstina a veure l'espai urbà com un text, quan només hi ha textures. Té davant seu una estructura, és cert, una forma. Hi ha línies, límits, traçats, murs de formigó, senyals, etc. Però aquesta rigidesa és només aparent. A més de les seves esquerdes i les seves porositats, oculta tot tipus d'energies i fluxos que oscil·len entre l'estable i corrents d'acció que els sortegen o els transformen.

És possible llegir, és cert, una ciutat almenys com una estructura morfològica. És més, els territoris en què una ciutat pot ser dividida han estat generats i ordenats justament per possibilitar-ne la lectura, que és gairebé el mateix que dir el seu control. L'espai urbà, en canvi, no pot ser llegit, ja que no és un discurs sinó una pura potencialitat, possibilitat oberta d'ajuntar, que existeix només i en tant que algú ho organitza a partir de les seves pràctiques, que es genera com a resultat d'accions específiques i que pot ser reconeguda només en el moment que registra les articulacions socials que la possibiliten. És, com la naturalesa en Marx, com el sentit en la semiòtica, un mite o més aviat un horitzó que ens defuig, tan sols la primera matèria inconcebible sobre la qual operen les potències socials. Afirmar qualsevol cosa de l'espai urbà en termes de linealitat és reconèixer-hi les marques i els trets d'un llenguatge, d'un sistema de referències que ha dissolt la seva espacialitat per conformar un territori. En canvi, el que aquest espai diu no es pot reduir a una unitat discursiva qualsevol, per la versatilitat innombrable dels esdeveniments que el recorren, per la seva estructura foradada, per la barreja que constantment s'enregistra entre continuïtat i ambigüïtat. Lloc que es fa i es desfà, nínxol per a una sociabilitat holística feta d'ocasions, seqüències, situacions, trobades i d'un intercanvi generalitzat i intens. L'espai urbà no és un pressupost, una mica el que hi ha abans que hi irrompi una activitat humana qualsevol. És sobretot un treball, un resultat o, si es prefereix —evocant-hi Henri Lefebvre i, amb ell, Marx—, una producció. O, encara millor, com ho havia definit Isaac Joseph: una coproducció.

En aquesta taula presentem els fruits provisionals dels treballs d'Anna Juan Cantavella, Caterina Borelli i Daniel Malet a partir de les seves investigacions a Gibellina, Barcelona i Lisboa. D'entrada, Anna Juan Cantavella afronta l'estudi d'un poble sicilià museïtzat artísticament arran d'un terratrèmol esdevingut el 1968, Gibellina Nuova. La població havia de ser concebuda als plànols des del seu naixement amb la pretensió d'enllaçar-hi l'art i la vida, a fi d'organitzar noves formes de socialitat i, és clar, una nova economia que possibilités el pas de l'agricultura a la terciarització de base turística. La ciutat somiada, el nou lloc per enclavar-hi la primerenca utopia, generarà, però, nous malsons. L'urbanisme omnipotent de l'Estat es troba, per l'esdeveniment destructor del terratrèmol, en disposició de crear des del fals nores de les runes —¿on hi ha més presència de la vida sinó en les runes que tanta n'han continguda, que tanta n'evoken, que tanta en transmeten malgrat que fer-les parlar pugui convertir-se en un acte de ventriloquia o de mediumnitat?— un nou ordre urbà. Amb tot, la resposta dels supervivents mateix no convertirà els paràmetres previstos. D'una banda, es pretendrà recuperar la memòria i generar una nova identitat a través de l'art, de les dues mil obres que s'escampen a través del teixit urbà; de l'altra, aquesta pretensió serà igualment qüestionada en la mesura que no respondrà a les necessitats del veïnat i no serà, doncs, compartida. L'autora s'endinsa en les escletxes, els fossats, d'aquests projectes, del qual la població local és exclosa, i fa etnografia de la quotidianitat d'aquestes persones, el rebuig i la negació que expressen mitjançant la indiferència envers un ordre urbà que no es correspon amb les seves demandes. Un cop més, no ens n'oblidem, s'és davant de la construcció de l'espai públic com la negació del carrer i la vida social que en deriva. D'alguna manera, però, aquests nous paisatges fantasmagòrics, a la manera dels escenaris que J. G. Ballard recupera, recrea i reimagina agosaradament als seus textos al llarg de tota la segona meitat del segle xx, fan dels exclosos de Gibellina els protagonistes directes d'exploracions i vivències en marcs espacials que quaranta anys enrere haurien semblat impossibles. Sens dubte, el contrast entre l'inicial ideal idíl·lic, harmonitzador de sobre-

salts físics i socials, i l'existència ordinària dels gibel·lins i gibel·lines —ocupats com sempre, en aquest període, en l'activitat agrícola temporal i l'emigració, és a dir, en la supervivència ja no al desastre natural sinó al social— es constitueix com l'element central —engrescador, però no pas l'únic— a què la recerca etnogràfica duta a terme permet dirigir les reflexions i les anàlisis que la investigadora proposa.

Per la seva banda, hom presenta el treball de Caterina Borelli sobre el procés diguem-ne de transformació del barri del Raval de Barcelona a partir de tres eixos: accions i discursos de les institucions públiques quant a la bondat i la necessitat de les polítiques que han emprès; modificació del veïnat en un procés paral·lel de gentrificació, d'acolliment de persones empobrides de fora d'Europa i d'abandonament obligatori del barri per part d'alguns dels seus veïns, i enclavament de nous equipaments «culturals». Borelli interrelaciona aquests processos amb les construccions simbòliques que hi estan associades, no pas homogènies ni conclouents respecte a quelcom tan transitori i inconcloent com la vida social, i en fa, d'això, un concepte certament delicat per les seves connotacions al cap i la fi estatitzadores —per ventura en determinats àmbits del pensament del segle xx—, la qual cosa no deixa de ser contradictòria, atès el caràcter perpètuament dinàmic de la imaginació, si més no tal com la concebem: en qualitat de força activa i creadora. El problema sorgeix en adonar-nos que la construcció social de determinats imaginaris no té cap altra raó d'existència que la reestructuració de l'ordre establert de les coses: un infantament social continu de pobres, és a dir, i un cop més, dels potencialment exclosos. La vella distinció durkheimiana entre sagrat i profà serviria per constatar com determinats imaginaris troben en la cerca i l'afirmació de legitimació de les pràctiques que hi estan associades la base de la seva existència, que en el context que Borelli investiga remet a la paradoxa de l'endegament d'una reforma urbana justificada per la necessitat de revitalitzar quelcom que en realitat no demana cap reanimació, perquè s'actua sobre un medi social al qual, si alguna cosa li sobra, és anhel de vida. Llevat que es consideri que els pobres, o sigui els exclosos dels manuals, són zombis. Sigui com sigui, més

enllà de la possibilitat d'utilitzar termes com ara *representació colectiva* o simplement *ideologia*, Borelli raona la potestat de la seva elecció i l'aplica a reconèixer com els imaginaris que al Raval estan en joc estan relacionats amb accions socials concretes i contextos d'interaccions específics, i amb reaccions i processos d'adaptació dins un marc que ens permetem de qualificar de desestructurador i gnòmic, davant del qual les seves víctimes han d'afrontar el combat complex de la comprensió mateix del sentit del que estan vivint. I com els imaginaris practicats fan possible la comprensió entre la representació i la visualització i la seva encarnació.

Finalment, Dani Malet analitza la configuració socioespacial de Rossio, sobretot la praça de Rossio de Lisboa, atenent-hi les formes de circulació dels vianants i el que anomena les «estructures de l'exclusió»: en efecte, en cartografia l'espai i n'observa les maneres d'apropiació, a tall gairebé ecològic. L'observació inductiva, literal, s'acompanya d'un relat entorn del procés sociohistòric del marc general de l'àrea que estudia i, partint de la comprensió de l'espai com un procés social, confronta els destins que els seus normativitzadors i planificadors li van reservant en el decurs del temps i els universos socials que els seus practicants, els vianants, hi reflecteixen i transformen. Això pren forma en una aproximació a àmbits molt diversos: per exemple, l'apropiació que determinats sectors socials lusitanoafricans fan d'una de les zones de l'àrea investigada, el Largo de São Domingos, la qual cosa aporta un coneixement directe de les formes de socialitat, les contingències i les diverses manifestacions de la vida social d'aquesta collectivitat amb relació al seu entorn general. Aquest atansament serveix per afirmar implícitament un principi que fa Rossio amb contundència: en la mesura que l'espai és un procés social, la majoria dels espais dels carrers no es poden circumscriure a una sola, única i exclusiva forma d'apropiació, ús i simbolització. En el cas d'aquests lusitanoafricans, el que s'hi perpetua és, més que els diversos usos de l'espai, la seva estada allà tant com la seva situació d'éssers del llindar, entre el dins i el fora amb què els exclosos ens demostren l'absoluta fal·làcia de la representació de l'exclusió com una forma de vida emplaçada a

l'espai exterior, gairebé entre alienígenes, perquè si hi ha éssers visibles i objecte d'interacció per part de la resta de vianants, la societat lisboeta de Rossio, són justament ells. Els focus que Mallet dirigeix cap als indigents o cap als faedors d'activitats econòmiques etiquetades com a informals, les interrelacions entre ells i entre la resta de vianants, l'organització oficial dels nínxols i les respostes que els seus ocupants articulen, les simbolitzacions en moviment dels espais, la transformació de les formes de socialitat i els processos polítics, econòmics i urbanístics que precedeixen i que envolten actualment aquests escenaris a mig camí de la miserabilització i la turistització, esdevenen una prova del tipus de comprensió de l'etnografia urbana per la qual des d'aquí s'advoca.